

УДК 159.922.762:616.89

Руденко Л. М.

МІЖСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ ДІТЕЙ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті на підставі власного дослідження за допомогою застосування методу спостереження, методики соціометричних вимірів Дж. Морено доведено, що прагнення займати в системі міжособистісних стосунків сприятливе становище переростає у розумово відсталих дітей у важливу потребу, задоволення якої позитивно позначається на розвитку особистості. Незадоволення цієї потреби провокує появу та закріплення негативних, зокрема агресивних, форм поведінки.

Ключові слова: міжособистісні стосунки, діти з розумовою відсталістю, агресивність, агресивна поведінка.

Особливості міжособистісних стосунків розумово відсталих дітей обумовлюються не лише рівнем їх розумового розвитку, але й віком та своєрідністю структури дефекту. Досліджуючи цю проблему, Н. Л. Коломинський [5] зауважував, що особисті стосунки в учнів початкових класів допоміжної школи розвиваються не зовсім так, як в учнів цих же класів загальноосвітньої школи. Як правило, розвиток особистих стосунків між дітьми йде від меншої вибірковості до більшої, починаючи з першого класу. В групах розумово відсталих школярів диференціація проявляється вже в першому класі, що пояснюється некритичним прийняттям дітьми офіційної структури групи. За результатами нашого дослідження, більшість учнів першого-другого класів допоміжної школи не розуміють свого становища в класному колективі. Проте у третьокласників і особливо в учнів четвертого класу з'являється уявлення про своє місце в колективі і точніша його оцінка.

Н. Л. Коломинський також стверджує, що з четвертого класу стосунки розумово відсталих набувають дифузного характеру: у таких колективах взагалі немає "зірок". Міжособистісні стосунки дітей з розумовою відсталістю, що навчаються у 5-7 класах, розвиваються складніше, ніж в початкових, внаслідок розподілу колективу на підгрупи залежно від симпатій та антипатій. Вчений доводить, що у розумово відсталих підлітків ставлення до якостей особистості менш диференційоване, ніж у дітей з нормальним інтелектуальним розвитком, через що вони дають одноліткам загальну оцінку: "хороший" або "поганий" [5].

Чим старшою стає дитина, тим більш свідомими стають мотиви вибору товариша. На перший план виступають гарна поведінка, вміння надати допомогу. Хороша успішність сама по собі не є вирішальним чинником у

визначенні становища учня в колективі.

У своєму дослідженні автор також встановив, що високий статус у колективі старших підлітків залежить від активності, комунікабельності, самостійності, врівноваженості, фізичної сили, хороших трудових умінь та навичок. Досягненню високого становища у колективі перешкоджають схильність до бійок, неохайність, лінощі, грубість.

Отже, агресивні прояви дітей з розумовою відсталістю безпосередньо впливають на встановлення стосунків з ровесниками. Однак, на наш погляд, особливості міжособистісних стосунків, положення дитини в колективі, в свою чергу, обумовлює агресивні прояви дитини.

З метою підтвердження чи спростування цього припущення ми провели дослідження, що включало в себе два етапи:

- виявлення соціометричного статусу дитини в колективі;
- дослідження взаємозв'язку між агресивними проявами дитини з розумовою відсталістю та положенням, яке вона займає в колі ровесників.

На першому етапі дослідження ми використовували метод спостереження та соціометрії.

Метод спостереження є досить важливим при первинному дослідженні особливостей дитячих стосунків. Він дає змогу описати конкретну картину взаємодії дітей, дає багато фактів, що відображають життя дитини в природних для неї умовах.

При спостереженні зверталась увага на такі показники поведінки дитини:

- ініціативність – відображає бажання дитини привернути до себе увагу ровесника, спонукання до спільної діяльності, вираження ставлення до себе і своїх дій;
- чуттєвість до впливу ровесника – відображає бажання і готовність дитини сприймати його дії і відгукнутися на пропозиції;
- переважаючий емоційний фон – проявляється в емоційному фоні взаємодії дитини з ровесниками: позитивному, негативному, нейтрально-діловому.

Аналізуючи результати, отримані в процесі спостереження, ми дійшли висновку, що з віком у дітей з легким ступенем розумової відсталості зростає тенденція триматися осторонь своїх ровесників, не проявляючи активності, яка б стимулювала взаємодію. Цей показник з віком (від дошкільного до підліткового) збільшився на 10%. Разом з тим, у частини дітей з легким ступенем розумової відсталості ініціативність у спілкуванні з ровесниками, навпаки, зростає до підліткового віку. Цей феномен частіше за все пов'язаний із положенням, яке займає дитина у колективі. Займаючи положення "знехтуваного" члена колективу, вона, можливо, уникає будь-якого спілкування і взаємодії з ровесниками. Однак, це припущення

потребує подальшого дослідження.

Стосовно чуттєвості до впливу ровесників, то у дітей з легким ступенем розумової відсталості великих розбіжностей відносно віку не спостерігалось, однак зауважимо, що більше третини дітей, які брали участь у дослідженні, не проявляють готовності до контакту з ровесниками. Найвищим цей показник є у досліджуваних дошкільного віку.

За результатами дослідження, переважаючий емоційний фон спілкування з ровесниками також з віком змінюється. Зокрема, до підліткового віку він стає більш нейтрально-діловим. Такий емоційний фон найменш характерний для дітей дошкільного віку. Можливо, це пов'язано з тим, що досліджувані підліткового віку, порівняно з іншими віковими категоріями, в ситуаціях спілкування з ровесниками розмежовують ділові та особисті стосунки.

Досліджуючи особливості взаємодії з ровесниками дітей з помірним ступенем розумової відсталості, ми дійшли висновку, що ініціативність у спілкуванні, порівняно з дітьми з легким ступенем розумової відсталості, значно нижча. Прослідковується зниження активності у взаємодії, бажання триматися наодинці, що суттєво зростає до підліткового віку. Зауважимо також, що досліджувані молодшого шкільного віку, що мають помірний ступінь розумової відсталості, порівняно з дітьми інших вікових категорій, найбільш чутливі до впливу ровесників, відповідаючи на пропозиції з їхнього боку.

На відміну від досліджуваних підліткового віку з легким ступенем розумової відсталості, підлітки з помірним ступенем розумової відсталості найменш чутливі до впливу ровесників, не відповідаючи або рідко реагуючи на їхню ініціативу.

Емоційний фон спілкування у дітей з помірним ступенем розумової відсталості, порівняно з дітьми з легким ступенем, має тенденцію до погіршення, оскільки знизився показник "позитивний емоційний фон" і зросло негативне сприймання дитиною ситуації спілкування з ровесниками.

Починаючи із старшої групи дитячого садка, діти займають різне положення серед ровесників: одним надають більше переваги, інші опиняються в ізольованому положенні у колективі. Як правило, перевагу одних дітей перед іншими пов'язують з поняттям "лідерство", яке розглядається як здатність до соціальної взаємодії, керівництва, домінування і підкорення собі інших.

З метою дослідження соціометричного статусу дитини в колективі ми застосовували методику соціометричних вимірів Дж. Морено. Сума позитивних і негативних виборів, які отримала кожна дитина, дає змогу виявити її положення у колективі. Можливі декілька варіантів соціометричного статусу дитини у колективі:

- популярні “зірки” – діти, які отримали найбільшу кількість (більше чотирьох) позитивних виборів;
- діти, яким надають перевагу, – отримали один-два позитивні вибори;
- “ізолювані” – діти, які не отримали ні позитивних, ні негативних виборів;
- “відторгнуті” – діти, які отримали переважно негативні вибори.

Аналіз отриманих у процесі дослідження результатів дав змогу зробити такі висновки.

Серед досліджуваних з легким ступенем розумової відсталості статус “зірки” отримали 24% дітей, серед них 11% досліджуваних дошкільного віку, 7% молодшого шкільного та 4% підлітків. Досліджуваних, яким надають перевагу в колективі, виявилось 47%, серед яких 13% дітей підліткового віку, 16% – молодших школярів та 18% дошкільників. За результатами дослідження серед дітей з легким ступенем розумової відсталості були виокремлено 16% дітей, що отримали статус “ізолюваного” члена колективу, зокрема: 7% підлітків, 6% молодших школярів та 3% дошкільників. Положення “відторгнутого” члена колективу займають 13% досліджуваних, серед яких 7% підлітків, 4% молодших школярів та 2% дошкільників.

Отже, міжособистісні стосунки досліджуваних з легким ступенем розумової відсталості з віком набувають більш стійкої системи, в якій на перше місце виходять особистісні стосунки. Статус популярного члена колективу серед підлітків має лише 4% досліджуваних, тоді як серед дошкільників – 11%. Водночас “відторгнутими” у колективі є 13% досліджуваних підліткового віку, серед дошкільників подібний статус мають лише 2% дітей. Це свідчить про тенденцію до диференціації міжособистісних відносин, на основі певних особистісних виборів.

Результати, які ми отримали в процесі проведення методики соціометричних виборів з досліджуваними, які мають помірний ступінь розумової відсталості, дещо відрізняються.

Так, статус “зірки” отримали 31% дітей, серед яких 13% досліджуваних дошкільного віку, 10% молодших школярів та 9% підлітків. Перевагу в колективі надають 49% досліджуваних з помірним ступенем розумової відсталості, серед яких 15% дітей підліткового віку, 17% – молодших школярів та 17% дошкільників. Статус “ізолюваного” члена колективу за результатами дослідження отримали 13% дітей, зокрема: 5% підлітків, 4% молодших школярів та 4% дошкільників. Положення “відторгнутого” члена колективу займають 7% досліджуваних, серед яких 3% підлітків, 2% молодших школярів та 2% дошкільників.

Аналізуючи отримані результати, ми схилиємося до думки про те, що у дітей з помірним ступенем розумової відсталості, на відміну від

досліджуваних з легким ступенем, немає чіткої диференціації в міжособистісних стосунках. Вибір того чи іншого члена колективу може бути обумовлений певними ситуативними особливостями. Такий висновок ми зробили на основі того, що в процесі дослідження отримали невелику розбіжність у соціометричному статусі дітей різних вікових категорій.

Однак ми також припускаємо, що діти з розумовою відсталістю, що не задоволені структурою особистісних стосунків і своїм положенням у колективі, намагаються компенсувати недостатність спілкування такою поведінкою, яка привертала б увагу однолітків. Оскільки у них невеликий вибір ефективних форм взаємодії з оточуючими, ймовірно є те, що в такій ситуації діти з розумовою відсталістю проявлятимуть різні форми агресії.

З метою дослідження взаємозв'язку між агресивними проявами дитини з розумовою відсталістю та положенням, яке вона займає в колі ровесників, ми застосували процедуру кореляційного аналізу. Для подальшого аналізу були виокремлені змінні, які поєднують в собі агресивні прояви, особистісні прояви та соціометричний статус дитини в колективі: коефіцієнт очікуємої агресії; коефіцієнт особистісної дезадаптації; коефіцієнт комунікативності-агресивності; високий рівень агресивності; середній рівень агресивності; низький рівень агресивності; директивність; страх; емоційність; комунікація; залежність; демонстративність; ворожість; конфліктність; грубощі; негативізм; прихована агресія; реактивна агресія; спонтанна агресія; вербальна агресія; фізична агресія; пряма агресія; непряма агресія; агресивний самозахист; недовіра до людей, речей, ситуацій; депресія; ухід в себе; ворожість по відношенню до дорослих; асоціальність; ворожість по відношенню до інших дітей; емоційне напруження; інтровертованість; тривога, тривожність; егоцентризм; імпульсивність; залежність, невпевненість; проблеми і труднощі у спілкуванні; готовність до захисту будь-якого рівня і в будь-якій ситуації; захист від оточуючих зі страхом і тривогою; захист від оточуючих з підозрою; статус популярного члена колективу; статус, при якому ровесники надають дитині перевагу; статус ізольованого члена колективу; статус відторгнутого члена колективу.

Незважаючи на те, що в процесі дослідження ми отримали різні результати, що визначали статус дитини в колективі серед дітей з легким та помірним ступенем розумової відсталості, на цьому етапі дослідження ми виокремили групи за віковим показником.

В результаті проведеного аналізу взаємозв'язку між соціометричним статусом досліджуваних дошкільного віку та агресивними проявами дитини, було встановлено пряму залежність між середнім рівнем агресивності дитини та статусом ізольованого члена колективу

(коефіцієнт кореляції 0,51, рівень значущості 0,04), спонтанною агресією (коефіцієнт кореляції 0,48, рівень значущості 0,04), недовірою до людей, речей, ситуацій (коефіцієнт кореляції 0,47, рівень значущості 0,04), та захистом від оточуючих зі страхом і тривогою (коефіцієнт кореляції 0,46, рівень значущості 0,04). Також була встановлена обернена залежність між статусом, при якому ровесники надають дитині перевагу, та коефіцієнтом комунікативності-агресивності (коефіцієнт кореляції -0,48, рівень значущості 0,04), негативізмом (коефіцієнт кореляції -0,47, рівень значущості 0,04), тривожністю (коефіцієнт кореляції -0,45, рівень значущості 0,04), залежністю (коефіцієнт кореляції -0,49, рівень значущості 0,04).

Отже, у дітей з розумовою відсталістю дошкільного віку рівень прояву агресивності тісно пов'язаний з прийняттям дитини в колективі. Ізольованість дитини дошкільного віку в середовищі ровесників може спровокувати прояви спонтанної агресії, що насамперед, пов'язані зі захистом від оточення та можуть бути причиною появи недовіри дошкільника до соціуму.

Разом з тим, позитивний статус дитини дошкільного віку в колективі запобігає проявам негативізму, формуванню таких особистісних рис, як тривожність та залежність.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що для дитини дошкільного віку з розумовою відсталістю негативні стосунки з ровесниками обумовлюють прояви спонтанної вербальної агресії, тоді як позитивні можуть запобігати появі певних негативних особистісних рис, зокрема, залежності та тривожності.

В процесі дослідження впливу міжособистісних стосунків на прояви агресивності дитини молодшого шкільного віку було встановлено пряму залежність між статусом ізольованого члена колективу та коефіцієнтом особистісної дезадаптації (коефіцієнт кореляції 0,45, рівень значущості 0,04), прихованою агресією (коефіцієнт кореляції 0,47, рівень значущості 0,04), залежністю (коефіцієнт кореляції 0,48, рівень значущості 0,04), інтровертованістю (коефіцієнт кореляції 0,49, рівень значущості 0,04), ворожістю (коефіцієнт кореляції 0,50, рівень значущості 0,04), емоційним напруженням (коефіцієнт кореляції 0,47, рівень значущості 0,04). Обернена залежність встановлена між коефіцієнтом комунікативності-агресивності та статус популярного члена колективу (коефіцієнт кореляції -0,49, рівень значущості 0,04).

Аналізуючи результати, отримані в процесі дослідження, ми дійшли висновку, що неприйняття дитини молодшого шкільного віку з розумовою

відсталістю в колі ровесників є важливим чинником особистісної дезадаптації, що в свою чергу пов'язана з залежністю, інтровертованістю, емоційним напруженням молодшого школяра. Неприйняття дитини в колективі може бути причиною прояву у неї прихованої агресії та ворожості. Положення лідера, яке дитина молодшого шкільного віку займає в колективі, навпаки знижує агресивні прояви, зокрема запобігає проявам вербальної агресії.

Останньою групою досліджуваних на цьому етапі була група дітей підліткового віку. В процесі дослідження була встановлена пряма залежність між статусом відторгнутого члена колективу та вербальною агресією (коефіцієнт кореляції 0,48, рівень значущості 0,04), агресивним самозахистом (коефіцієнт кореляції 0,47, рівень значущості 0,04), депресією (коефіцієнт кореляції 0,45, рівень значущості 0,04), конфліктністю (коефіцієнт кореляції 0,49, рівень значущості 0,04), коефіцієнтом комінкативності-агресивності (коефіцієнт кореляції 0,47, рівень значущості 0,04), готовністю до захисту будь-якого рівня і в будь-якій ситуації (коефіцієнт кореляції 0,51, рівень значущості 0,04), невпевненістю (коефіцієнт кореляції 0,49, рівень значущості 0,04). Встановлена також обернена залежність між статусом популярного члена колективу та фізичною агресією (коефіцієнт кореляції -0,45, рівень значущості 0,04), прямою агресією (коефіцієнт кореляції -0,47, рівень значущості 0,04), проблемами та труднощами у спілкуванні (коефіцієнт кореляції -0,48, рівень значущості 0,04).

При незадоволенні своїм статусом у колективі підлітки схильні до проявів вербальної агресії, що найчастіше пов'язана із самозахистом. Діти проявляють підвищений рівень конфліктності та готовність до захисту будь-якого рівня і в будь-якій ситуації. За умови неприйняття підлітка в колективі він схильний до переживання депресивних станів. За умови позитивних стосунків у колективі підлітки не проявляють пряму фізичну агресію та не відчують проблем та труднощів у спілкуванні.

Отже, прагнення займати в системі міжособистісних стосунків сприятливе становище переростає у розумово відсталих дітей у важливу потребу, задоволення якої позитивно позначається на розвитку особистості. На прояви агресивної поведінки у розумово відсталих дітей значний вплив мають стосунки з ровесниками.

Таким чином, успішна взаємодія дитини з розумовою відсталістю із соціальним оточенням запобігає проявам та формуванню її агресивних проявів. Однак унаслідок психологічних та фізіологічних особливостей дитина з розумовою відсталістю не володіє навичками ефективною, конструктивною взаємодією із соціумом. Тому розвиток цих навичок

повинен стати одним із напрямів систематичної психокорекційної роботи з розумово відсталими дітьми.

Використана література :

1. *Агавелян О. К.* К вопросу о социализации личности умственно отсталых детей / О. К. Агавелян, А. А. Израелян // Проблемы дефектологии / отв. ред. О. К. Агавелян, Г. З. Оганян, А. М. Хачатрян. – Ереван : Луис, 1979. – С. 72-77.
2. *Аракчеева О. А.* Развитие межличностного общения умственно отсталых детей-сирот дошкольного возраста / О. А. Аракчеева // Материалы научной конференции / под ред. Л. А. Цветковой. – СПб. : Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2010. – С. 15-16.
3. *Бех І. Д.* Емоційні порушення як предмет спеціального психологічного дослідження / І. Д. Бех // Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин : [матеріали Всеукр. конф.] – К., 1994. – С. 19-22.
4. *Бурлачук Л. Ф.* Психодиагностика : учебник для вузов / Л. Ф. Бурлачук. – СПб. : Питер, 2003. – 351 с.
5. *Коломинский Я. Л.* Психология детского коллектива / Я. Л. Коломинский. – Мн. : Народная асвета, 1984. – С. 10-16.
6. *Маллаев Д. М.* Психология общения и поведения умственно отсталого школьника / Д. М. Маллаев, П. О. Омарова, О. А. Бажукова. – СПб : Речь, 2009. – С. 15-23.
7. *Шипицына Л. М.* Нейрофизиологическое и психоневрологическое изучение нарушений поведения умственно отсталых школьников / Л. М. Шипицына // Речь и мышление детей с отклонениями в развитии. – Екатеринбург, 1992. – С. 85-93.

References :

1. *Agavelyan O. K.* K voprosu o sotsializatsii lichnosti umstvenno otstalykh detey / O. K. Agavelyan, A. A. Israelyan // Problemy defektologii / отв. ред. О. К. Agavelyan, G. Z. Oganyan, A. M. Khachatryan. – Yerevan : Luis, 1979. – С. 72-77.
2. *Arakcheeva O. A.* Razvitie mezhlichnostnogo obshcheniya umstvenno otstalykh detey-sirot doshkolnogo vozrasta / O. A. Arakcheeva // Materialy nauchnoy konferentsii / pod. red. L. A. Tsvetkovoy. – SPb. : Izd-vo S.-Peterburg. un-ta, 2010. – С. 15-16.
3. *Bekh I. D.* Emotsiini porushennia yak predmet spetsialnogo psykhologichnogo doslidzhennia / I. D. Bekh // Intehratsiia anomalnoi dytyny v suchasni systemi sotsialnykh vidnosyn : [materialy vseukr. konf.] – K., 1994. – S. 19-22.
4. *Burlachuk L. F.* Psikhodiagnostika : uchebnik dlya vuzov / L. F. Burlachuk. – SPb. : Piter, 2003. – 351 s.
5. *Kolominskiy Ya. L.* Psikhologiya detskogo kollektiva / Ya. L. Kolominskiy. – Mn. : Narodnaya asveta, 1984. – S. 10-16.
6. *Mallaev D. M.* Psikhologiya obshcheniya i povedeniya umstvenno otstalogo shkolnika / D. M. Mallaev, P. O. Omarova, O. A. Bazhukova. – SPb. : Rech, 2009. – S. 15-23.
7. *Shipitsyna L. M.* Neyrofiziologicheskoe i psikhonevrologicheskoe izuchenie narusheniy povedeniya umstvenno otstalykh shkolnikov / L. M. Shipitsyna // Rech i myshlenie detey s otkloneniyami v razvitii. – Yekaterinburg, 1992. – S. 85-93.

Руденко Л. М. Межличностные отношения детей с умственной отсталостью как детерминанта агрессивного поведения.

В статье на основании собственного исследования с помощью применения метода наблюдения, методики социометрических измерений Дж. Морено доказано, что стремление занимать в системе межличностных отношений благоприятное положение перерастает у умственно отсталых детей в важную потребность, удовлетворение которой положительно сказывается на развитии личности. Недовольство данной потребности провоцирует появление и закрепление негативных, в частности, агрессивных форм поведения.

Ключевые слова: межличностные отношения, дети с умственной отсталостью, агрессивность, агрессивное поведение.

RUDENKO L. M. Interpersonality relationships of children with a mental backwardness as determinanta of aggressive conduct.

The article is based on personal research with the help of the method of observation, sociometric techniques Dzh. Moreno measurements proved that the desire to occupy in the system of interpersonal stosunkiv favorable situation develops in children mentally vidstalyh important need, the satisfaction of which has a positive effect on personal development. Dissatisfaction with this need provokes the emergence and consolidation nehatyvnyh, including aggressive behaviors.

Keywords: *interpersonal relationships, children with mental retardation, aggression, aggressive behavior.*

УДК 371.134:371.744/749

Селезень В. Д., Трохимець В. С.

ОХОРОНА ПРАЦІ В КОМП'ЮТЕРНОМУ КЛАСІ

Широке промислове та побутове використання ПК актуалізувало питання охорони праці їхніх користувачів. У наш час всебічної інформатизації потрібно частково відійти від поняття “комп'ютер – добре” і замислитись, якою ціною дається нам це добро, тобто як комп'ютер впливає на організм людини і наскільки жорсткі рамки в роботі з ним треба встановити, щоб негативні наслідки роботи з ПК не давались взнаки. Законодавством кожної країни встановлено ряд нормативно-правових актів, які регламентують, передусім для працедавців, заходи щодо безпеки праці з персональним комп'ютером. Порівняємо встановлені норми безпеки користувачів ПК у різних країнах.

Ключові слова: *комп'ютер, небезпеки при роботі з комп'ютером, вимоги до комп'ютерної техніки.*

Небезпеки при роботі з комп'ютерами. З'ясувалося, що під час роботи з комп'ютером найбільшому ризику піддаються зорова, опорно-рухова, нервово-психічна системи і репродуктивна функція у жінок (достовірно невідомо, що саме порушує її – випромінювання або постійна статична поза, але те, що вагітним жінкам слід уникати комп'ютера, – безсумнівно).

Дисплей – головне джерело небезпеки. Він випускає випромінювання декількох видів: рентгенівське, ультрафіолетове, інфрачервоне, електромагнітне. Для кожного з цих випромінювань розроблені гранично допустимі норми, проте вони досить умовні й різняться у кожній країні. Норми передбачають, що опромінюється весь організм людини, тоді як у дійсності впливу піддається лише верхня частина тулуба. Згадані норми встановлені з розрахунку на кожен вид опромінення окремо, хоча реально всі поля діють одночасно, а їх комплексний вплив досі не досліджено.

Крім того, відеодисплейний термінал порушує рівновагу між позитивно і